

İsmâil Hakkı Bursevî'nin Hüdâyî'ye Bakışı Ve Hüdâyî'nin Bursevî'ye Tesirleri

DR. ALİ NAMLI
Araştırmacı - Yazar

Giriş

Azîz Mahmud Hüdâyî'den sonraki dönemde Celvetiyye tarikatının en önemli temsilcilerinden birisi de İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'dir. Hüdâyî'nin vefâtı (1038/1628) ile Bursevî'nin doğumu (1063/1653) arasında yirmi beş yıllık bir zaman vardır. Dolayısıyla Bursevî, Hüdâyî'yi görmese de kayın pederi Şeyh Mustafa Uşşâkî (1090/1679) gibi onu gören nesle ulaşmıştır.¹

Celvetiyye silsilesinde Hüdâyî ile Bursevî arasında üç kişi vardır:

Azîz Mahmud Hüdâyî (1038/1628),
Muk'ad Ahmed Efendi (1049/1639),
Zâkirzâde Abdullah Efendi (1068/1657),
Atpazârî Osman Fazlî Efendi (1102/1690),
İsmâil Hakkı Bursevî (1137/1725).²

İsmâil Hakkı Bursevî, Hüdâyî'nin ilâhîlerini ve eserlerini okuyarak, menkıbelerini dinleyerek yetişmiştir. Zaman zaman şeyhinin huzurunda makâmına uygun olarak Hüdâyî'nin ilâhîlerini okuduğu, hem şeyhinin hem de kendisinin Hüdâyî'nin şiirlerini sık sık zikrettikleri, kendi görüşleri için delil getirdikleri ve Hüdâyî'nin bazı beyitlerini şerh ettikleri görülmektedir.³

İsmâil Hakkı, kendisine rahmânî nefesin birkaç kâmil velî tarafından üflendiğini belirtir. Bu kâmil velîler arasında Hüdâyî'yi de zikreder. Diğerleri ise şeyhi

Osmân Fazlî Efendi, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Üftâde, Abdülkâdir Geylânî, İbrâhim b. Edhem ve Hızır (a.s.)'dır.⁴

Şeyhi, İsmâil Hakkı'yı Bursa'ya halîfe olarak gönderirken Allah Teâlâ'nın onu Bursa'ya lâıyk gördüğünü, bunun için Allah'a şükretmesi gerektiğini söylemiştir. Buna sebep olarak da "Azîz-i Ekber" adını verdiği Üftâde'nin orada medfun olmasını ve "Azîz-i Kebîr" dediği Hüdâyî'nin orada yetişmesini zikretmiştir.⁵

Hüdâyî gibi Bursevî de bir Üsküdarlı'dır

İsmâil Hakkı Bursevî de şeyhliği döneminde Şam dönüşü 1132-1135 (1720-1723) tarihleri arasında üç yıl Üsküdar'da ikamet etmiştir. İsmâil Hakkı, İstanbul'un havasının Bursa'dan, Üsküdar'ın havasının ise İstanbul'dan daha mutedil olduğunu söyler.⁶ Kendisinin Üsküdar'da ikâmeti oldukça âsûde geçmiş, birçok zâhirî ve bâtınî nimetlere nâil olmuştur.⁷ Devrin sadrâzamı Damad İbrahim Paşa ve diğer bazı devlet büyükleri kendisine iltifat etmiştir.⁸ Nitekim Damad İbrahim Paşa, Üsküdar'da Gizlice Evliyâ Mahallesi'nde bir ev satın alarak İsmâil Hakkı'ya temlik etmiştir.⁹ Bursevî Üsküdar'da Emînzâde Hacı Ahmed Ağa'nın yaptırdığı Ahmediye câmisinde cuma vâizliği yapmış¹⁰, irili ufaklı otuz kadar eserini Üsküdar'da kaleme almıştır. Üsküdar'da yazdığı bu eserlerin önemli bir kısmını tuhfe türü eserler teşkil eder.¹¹

İsmâil Hakkı'nın Üsküdar'da ikamet etmesinde Hüdâyî'nin mâneviyatından istifade etme arzusunun olduğu da âşikârdır. Üsküdar'da bulunduğu sırada sık sık Hüdâyî'nin türbesini ziyâret etmiştir. Bu ziyâretler sırasında nâil olduğu rûhânî ve mânevî halleri, Üsküdar'da kaleme aldığı özellikle vâridât türü eserlerinde aktarır ve îzah eder.¹²

İsmâil Hakkı'ya göre Üsküdar'ın en faziletli yeri, Hüdâyî külliyesidir. Çünkü Hüdâyî'nin Tecelliyât adlı eserinden anlaşıldığı üzere bu külliyenin içinde, kürsüsünde, minberinde yüksek tecelliler meydana gelmiştir. Fakat Bursevî, kendi devrinde külliyenin yenilenip asıl şeklinin değiştirilmesi sebebiyle rûhâniyetinde azalma olduğunu da belirtir.¹³ Yine Bursevî'den öğrendiğimize göre Hüdâyî, dergâhını kendi mâlî gücü ile inşâ ettirmiş, Sultan Ahmed'e binâ ettirmemiştir.¹⁴

İsmâil Hakkı'nın anlattığına göre Üsküdar'dayken bir gece (10 Cemâziyelâhir 1134/28 Mart 1722 Cumartesi gecesi) Hüdâyî ve Üftâde temessül ederek gelip yanına oturmuşlar, Üftâde ona gâyet neşeli bir halde ve güzelce muâmele edip: "İşte Üftâde Üftâde, Hüdâyî Hüdâyî diye diye âhir sen de onlara erdin." demiştir. Hüdâyî ile de karşılıklı latîfeleşmişlerdir. Bursevî, Üftâde'nin sözünü îzâh sadedinde 'her asrın bir Üftâde'si ve bir Hüdâyî'si olduğunu' söyleyerek o zaman onların makâmında kendisinin bulunduğunu îmâ eder. Yine bu vâkiasına dayanarak Hüdâyî'nin teninin sarıya meyilli, hafif sakallı ve orta boylu bir kimse olduğunu da ifâde eder.¹⁵

İsmâil Hakkı, bâzı vâridâtını Üsküdar'da Hüdâyî dergâhına kendisinin postnişin olacağı şeklinde yorumlamış, ancak böyle bir şey gerçekleşmemiştir. O zaman

Hüdâyî dergâhında postnişin olan Bilecikli Osman Efendi (ö. 1140/1728)'yi¹⁶ ise isim vermeden “câhil” ve “mechûl” olarak nitelendirmektedir.¹⁷

Yolundan Gidenlerden Birisi Olarak Bursevî'nin Hüdâyî ile İlgili Bazı Değerlendirmeleri:

Bursevî, Hüdâyî'den bahsederken zaman zaman farklı övgü ifâdeleri kullanır. Bursevî'nin Hüdâyî'ye bakışını da aksettiren bu ifâdelerden bazıları şunlardır: “Bilen, bulan Hudâ'yı, Şeyh Mahmud Hüdâyî”, sultân-ı ehli'l-hüdâ, vaktinin kutbu, zamânının nâdir bulunanı, güzel eserlerin ve yüce sırların sâhibi, Üftâde'nin tercümânı, hem kendisi kâmil hem de başkalarını kemâle erdiren bir velî, son zamanda gelenlerin en üstünü (efdalü'l-müteahhirîn), vaktinin rehberi, zâhir ve bâtın ilimlerini kendisinde toplayan, Celvetiyye'de hatm makamının sâhibi, Celvetiyye tarîkatının mercii.¹⁸

İsmâil Hakkı, Hüdâyî'nin dînin zâhirî esaslarını gözeten ve onları zorlamayan bir tasavvuf anlayışına sâhip olduğuna vurgu yapar. Bursevî'ye göre her tâatte bir mânâ ve her teveccühte bir tecellî vardır. Onun için bu sırrı bilenler şerîata riâyette ihtimâm gösterirler. Şühûdî tecellîler, şerîat ahkâmında ve tarîkat âdâbında gizlidir. O hükümlerle ve âdâbla meşgul olmayan kimse bu tecellîlerden pay alamaz. Muhtelif tarîkatlerden merâmlarına ulaşan, kemâl ve tekmil ile meşhur olan zevat, bu vasıfları taşıyan kimselerdir. İsmâil Hakkı, bu vasıfları taşıyanlar arasında Hüdâyî'yi de zikreder. Diğerleri ise Sofyalı Bâlî Efendi, Şeyh Vefâ, Üftâde, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, İbnü'l-Arabî ve Sadreddîn Konevî'dir.¹⁹

Yine Bursevî'ye göre farz, vacib ve sünnetlerin hepsi mücâhedelere dâhildir. Mücâhedelerle meşgul olmak, sahih kalbî müşâhedeleri doğurur. Şerîatın reddettiği bir hakikat, kâmil velilerin ittifâkıyla merduddur. Bursevî, bu görüşünü Hüdâyî'nin şu beytiyle destekler:

Dolarsa sırrına nûr-i hakikat

Gerekdir zâhirinde farz u sünnet²⁰

Yine Bursevî'ye göre Celvetiyye tarîkatının üç önemli şahsiyeti; Üftâde, Hüdâyî ve kendi şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin tevhîd, tecrîd, tefrîd, mertebelere ve onların âdâbına riâyet konularındaki hassasiyetleri sebebiyle kendileri selamette oldukları gibi diğer insanları da selamette kılmışlar ve sırf rahmet olmuşlardır.²¹

İsmâil Hakkı, hem zâhir hem de bâtın ilmüne sâhip olmayı büyük bir kemâl olarak görür. Bu iki ilmi kendisinde toplayanlar arasında Hüdâyî'yi de zikreder. Diğerleri ise İbnü'l-Arabî, Sadreddîn Konevî, Hakîm Tirmizî, Necmeddîn Kübrâ, Necmeddîn Dâye, Abdülkâdir Geylânî, Şihâbeddin Sühreverdî, Kuşeyrî, Gazzâlî, ve kendi şeyhi Osman Fazlî Efendi'dir.²²

Bursevî'ye göre Hüdâyî ittifakla zamanının kutbudur.²³ Özellikle Tecelliyât isimli eserinde onun kutbiyyetine işâret eden deliller vardır. Ârifler de onun kutbiyyeti üzerinde ittifâk etmişlerdir. İsmâil Hakkı, kutb-i vücûdun uzun ömürlü olduğunun söylendiğini belirterek Hüdâyî'nin uzun ömürlü olup doksan yaşını geçmesini de kutbiyyetinin bir delili saymıştır.²⁴

İsmâil Hakkı, tasavvufun ne olduğu ve nasıl tarif edilebileceği konusunda Hüdâyî'nin şu beytini çok beğenir:

İsmail Hakkı
Bursevî'nin Türbesi

Tasavvuf nefsinin pâk eylemektir
Fenâyile ânı hâk eylemektir

Tasavvufun değişik bakış açılarından bir çok târifi ve îzâhı vardır. Fakat Bursevî'ye göre Hüdâyî'nin bu beyitte tasavvufu tezkiye olarak târif etmesi, hepsinden anlamlıdır. Çünkü safâyâ münâsib olan pâkliktir. Yâni nefsi fânî alâkalardan, kir ve pisliklerden tezkiye etmek ve temizlemektir.²⁵

Celvetiyye tarikatının kurucusunun kim olduğu ve Hüdâyî'nin tarikatteki yeri konusunda Bursevî'nin güzel bir yorumu vardır. Halvetiyye-Celvetiyye farkı ilk olarak İbrâhim Zâhid Gîlânî (ö. 700/1300)'de ortaya çıkmıştır. Fakat tafsilâtı Hüdâyî'de zuhûr etmiştir.²⁶ Celvetîlik, İbrâhim Zâhid Gîlânî zamanında hilal, Üftâde zamanında ay, Hüdâyî zamanında ise dolunay gibi parlamış ve son hâlini almıştır.²⁷

Bursevî'yi göre Celvetiyye tarikatında hatmiyyet makamının sâhibi Hüdâyî'dir. Çünkü o tarikatla ilgili öyle kurallar, esaslar, âdâb ve erkân koymuştur ki ondan önce ve sonra kimseye nasip olmamıştır.²⁸ Celvetî tâcının on üç terklı olması, sarıgın sarılma şekli, mübtedîlerin siyah, zâkirlerin mavi, halîfelerin sarı mest ve kırmızı pabuç giymesi gibi birçok husus da Hüdâyî tarafından belirlenmiştir.²⁹ İşte Hüdâyî'nin tarikat âdabı ve erkânı ile ilgili görüşlerinin kayda geçirilmesi, arka planında yatan tasavvufî düşünce derinliğinin açıklanması ve bize aktarılması konusunda Bursevî'nin hizmeti büyüktür.³⁰

Bursevî, Hüdâyî'nin devlet adamlarıyla ve özellikle Sultan I. Ahmed ile yakınlığından ve münâsebetlerinden de bahseder.³¹ Sultan Ahmed, Hüdâyî ile sohbet edip din ve dünyâ işlerinde ondan çok istifâde etmiş, ona olan bağlılığı ve sülûkü ile yüksek derecelere ulaşmıştır. Hatta Bursevî'nin naklettiğine göre Sultan Ahmed devlet işlerinden bir zorlukla karşılaştığı zaman "Varalım Hz. Pîr'e danışalım." demiş. Sultan Ahmed, kendi adına olan camiye inşa ettirdiğinde teberük için ilk olarak Hüdâyî'nin vaaz ve nasihat etmesini emretmiştir.³²

İsmâil Hakkî'nin Hüdâyî kadar devlet ricâli üzerinde te'sir ve nüfûzu olmamıştır. O, bunu zamânındaki idârecilerin mâneviyâta istîdadsız olmalarına bağlar. Ona göre I. Ahmed'den kendi zamânına kadar gelen sultanlar, meşâyih ile sülûkâne sohbet etmemiştir.³³ Yine o, kendi asrında pâdişahlara tâbi olan vezirlerin ve ulemânın çoğundan ruh gidip onlarda yalnız beden kaldığını söyler.³⁴

Bursevî'nin oldukça hareketli bir hayat geçirmesi, şöhretinin geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamakla birlikte, uzun süre İstanbul'da kalmaması Hüdâyî ve kendi şeyhi Osman Fazlî gibi devlet ricâli üzerinde pek nüfûzunun olmamasına, olsa da sınırlı kalmasına ve devrinin önemli hâdiselerini geriden tâkip etmesine sebep olmuştur.

Hüdâyî'nin Halefleri İçinde Bursevî'nin Yeri

Hüdâyî gibi büyük bir şeyhin vefâtından sonra yerinin doldurulamayacağı şeklinde bir kanaat olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim halîfelerinden Filibeli İsmâil Efendi (1052/1642)'ye Hüdâyî'den sonra yerine geçmesi va'dedilmişti. Fakat o Hüdâyî'nin yerine geçenin "muk'ad", yâni kötürüm olacağını söyleyerek onun postuna oturmayı reddetmiştir.³⁵ Kanaatimizce Hüdâyî'den sonraki dönemde tarikatından gelenler içerisinde onun yerini doldurmaya, ona halîfe ve hayru'l-ha-

lef olmaya ehil şahsiyetlerden birisi İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin Bursevî ile ilgili şu sözleri de bu kanaati destekler mâhiyettedir: "Senin gibisi Hüdâyî'nin halifeleri arasında çıkmadı."³⁶ "Allah Teâlâ bana bir halife verdi ki onu Hz. Pîr'e, yâni Şeyh Hüdâyî'ye vermedi."³⁷ "Üftâde'nin Mahmud'u (Hüdâyî'si) gibi sen de bizim Mahmud'umuzsun."³⁸ "Allah Teâlâ seni Hz. Pîr'in sırrına mazhar eylemiştir."³⁹

İsmâil Hakkı, Allah tarafından kendisine bazı isimler verildiğini ifâde eder. Bu isimlerinden birisi de Mahmud'dur. Bu ismin kendisine Hüdâyî'nin sırrı ile tahakkuk sırrına işâreten verildiğini söyler.⁴⁰

Hüdâyî ile Bursevî arasında bir tür üveysî bağlantının bulunduğu da söylenebilir. Çünkü Bursevî, Hüdâyî'nin kendisinin mânâ âleminde meşâyihından olduğunu ve kendisine "Allah" ismini öğrettiğini belirtir.⁴¹

Hüdâyî'nin Eserleri ve Bursevî Üzerinde Te'siri

İsmâil Hakkı, evliyâdan ehl-i kalem olanları peygamberlerden rasûl mertebesinde olanlara benzetir. Çünkü onlar da kitap sâhibidir. Buna da Hüdâyî ile Üftâde'yi misal verir. Hüdâyî, şeyhi Üftâde'nin tanınmasına ve meşhur olmasına sebep olmuştur. Çünkü Üftâde eline kalem almamış, ancak bir iki hutbe yazmıştır.⁴² Hüdâyî ise Üftâde'nin kemâlâtını kaleme almış ve onun yerine göreceği işi görmüştür.⁴³ Yine ona göre bazı velîlerin adları halifeleri vâsitasıyla da yücelmiştir. Allah, İbnü'l-Arabî'yi Sadreddîn Konevî ile, Üftâde'yi Hüdâyî ile, Fazlî-i İlâhî'yi Hakkî ile ihyâ etmiştir.⁴⁴

İsmâil Hakkı, Hüdâyî'nin sâhip olduğu kemâlâtın ve ulaştığı makamların onun güzel eserlerinden belli olduğunu söyler ve şu eserlerinin isimlerini zikreder: Nefâisü'l-mecâlis, Cem' ve Fark Risâlesi, Tecelliyât, Tarikatnâme, Câmiu'l-fezâil.⁴⁵

Sâdece Celvetiyye tarikatının değil son dönem tasavvuf tarihinin en çok eser veren müelliflerinden birisi olan Bursevî, birçok eserinde Hüdâyî'nin eserlerinden nakillerde bulunmuş ve şiirlerini aktarmıştır. Eserlerini yazarken onun eserlerini örnek almış, eserlerinin türleri bakımından da Hüdâyî'nin yolundan gitmiş ve onun eser verdiği konularda daha müttekâmil eserler ortaya koymuştur. Şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin İsmâil Hakkı'ya 'Hüdâyî'nin yazma kâbiliyetini Allah'ın ona mîras bıraktığını' söylemesi de bu hususu destekler mâhiyettedir.⁴⁶

Aşağıda İsmâil Hakkı'nın hangi eserlerinde Hüdâyî'den ve eserlerinden etkilendiği gösterilmeye çalışılacaktır:

İsmâil Hakkı, Fâzıl Keydânî diye meşhur Lütfullah en-Nesefî'nin namazla ilgili risâlesini Şerhu'l-Fıkhî'l-Keydânî adıyla Arapça olarak şerh etmiştir. el-Fıkhü'l-Keydânî'nin şerhlerinden İsmâil Hakkı'nın en çok istifâde ettiği Muhammed el-Kuhistânî'nin (ö. 962/1554) şerhi, Aziz Mahmud Hüdâyî tarafından da Arapça olarak şerh edilmiştir.⁴⁷

Hüdâyî'nin Mi'rac hâdisesini âyet ve hadislerin ışığında anlattığı mensur küçük bir risâlesi vardır. Bursevî'nin ise 477 beyitlik manzum bir Mi'râciyyesi vardır.⁴⁸

Hüdâyî'nin Nefâisü'l-mecâlis adlı tefsîri, Rûhu'l-Beyân'ın kaynaklarından⁴⁹ Bursevî'nin tefsîrini yazarken bir taraftan da Bursa Ulucami'de vaaz olarak tefsir ettiğini biliyoruz. İşte bu yüzden olacak ki Rûhu'l-Beyân'da kendisi hakkın-

da birkaç kez “Câmiu hâzihi'l-mecâlisi'n-nefise” ifâdesini kullanır.⁵⁰ Hüdâyî'nin de tefsîrine “Nefâisü'l-mecâlis” adının verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu, Hüdâyî'nin tefsîrinin de bir taraftan yazılıp bir taraftan vaaz olarak takrir edilmiş olmasından ileri gelmektedir. Dağınık vaziyetteyken halîfelerinden Filibeli İsmâil Efendi tarafından derlenmiş, tertiplenmiş ve yazıya geçirilmiştir.⁵¹ Hüdâyî'nin tefsiri, tam bir tefsir olmayıp seçilen âyetlerin tefsîrinden ibârettir. Bursevî'nin tefsîri ise tam bir tefsirdir.

İsmâil Hakkı'nın vâridâtı ve şerhleri, eserlerinin önemli bir bölümünü teşkil eder. Sayıları yirmiden fazladır.⁵² Hüdâyî'nin Tecelliyât'ı Bursevî'nin vâridât türü eserleri için örnek olmuştur. Nitekim İsmâil Hakkı, Hüdâyî'nin Tecelliyât'ını vefâtına kadar sakladığını, insanlar arasında vefâtından sonra yayıldığını ve Türkçe'ye tercüme edildiğini, kendisi de bu türden eserlerini vefâtından önce hücrelerinden çıkarmamaya azmettiğini belirtir.⁵³

Hüdâyî, asıl adı Kelimâtün âliye anî'ttibri'l-meskûk câriye beyne Hazreti's-Şeyh ve beyne hâze'l-fakîr fî esnâi's-sülûk olan Vâkıât adıyla meşhûr eserinde müridliği sırasında şeyhi Üftâde ile arasında geçen konuşmaları ve şeyhinin sözlerini Arapça olarak yazıya geçirmiştir.⁵⁴ İsmâil Hakkı da Hüdâyî'nin yolundan giderek müridliğinden itibaren şeyhi Osman Fazlî Efendi'yle arasında geçen konuşmaları, muhtelif meclislerdeki sözlerini Arapça'ya tercüme etmiştir. Bursevî'nin Kitâbü Tamâmi'l-feyz fî bâbi'r-ricâl ismini verdiği bu eseri Vâkıât'a göre daha geniş ve daha iyi tertip edilmiştir. Bursevî eserini bölümlere ayırmış ve başlıklandırmıştır. Bursevî, eserine hak tarikatlar, sayıları, çok sayıda olmalarının sebebi, tarikatın faydası, zikir telkîni, şeyhlerle sohbet, tarikat ehlinin kıyâfeti gibi genel bilgiler vererek başlar. Şeyhinin sözlerinden ve sohbetlerinden tuttuğu notlardan ve şeyhi ile arasında geçen konuşmalardan başka şeyhinin hayatı, eserleri, kerametleri, devlet adamları ile ilişkileri, şekil ve şemâili gibi hususlardan da bahseder. Bursevî bunlara ilâve olarak kendi otobiyografisini de zikreder.⁵⁵ İsmâil Hakkı, halîfe tâyin edildikten sonra şeyhini muhtelif ziyâretleri esnâsında da sözlerini kaydetmeye devam etmiştir.⁵⁶

İsmâil Hakkı, kendi eseri ile Hüdâyî'nin Vâkıât'ını karşılaştırır. Hüdâyî'nin yazdıklarında pek çok haşviyât ve tekrar bulunduğunu söyler.⁵⁷

İsmâil Hakkı, Mecmûatü'l-esrâr adlı eserinde Hüdâyî'nin Vâkıât'ından nakiller yapmış ve onun Keşfü'l-kınâ' an vechi's-semâ' adlı risâlesini istinsâh etmiştir.⁵⁸

İsmâil Hakkı'nın Mecâlisü'l-müntehabe adlı eseri, Hüdâyî'nin el-Mecâlisü'l-va'zıyye isimli vaaz ve nasîhat tarzında yazılmış Arapça eserinden seçmeler yaparak meydana getirdiği bir eserdir.⁵⁹

Hüdâyî'nin Mecmûa-i Hutab adlı bir eseri vardır.⁶⁰ Bursevî, Hüdâyî'nin Hutabü'l-Hüdâyî diye bilinen ve kısa hutbelerden oluşan mecmûasını vakiasında kendisine verdiği ve “Şeyh-i Ekber'in mufassal hutbelerinden ihtisar ettiğini” söylediğini, onun için cuma ve bayram namazlarında onun hutbelerinin okunmasından hoşlandığını belirtir.⁶¹ Bursevî'nin de Kitâbü'l-Hutabâ adlı muhtelif hutbelerini ihtivâ eden Arapça bir eseri vardır.⁶²

İsmâil Hakkı, Hüdâyî'yi nazmda Üftâde'nin tercümânı olarak görür. Aynı şekilde ona göre Mevlânâ Şems-i Tebrizî'nin, Yunus Emre de Tapduk Emre'nin tercümânı olmuştur. İsmâil Hakkı bu durumu şöyle izah eder: Aşkla söylenen kelimeler ve şevkle söylenen sözler, âşıkların harâretini keser. Başka bir çeşni ve özel bir tat verir. Bu türden söz söyleyen kimselerin, mânâ âleminde getirdiği feyizleri ve hakikatleri herkes getirmekten âcizdir. Çünkü bu, özel bir tecellî ile hâsıl olur. Hâsıl olsa bile herkese selâset ve fesâhat üzere nutk ve beyan verilmez. Allah Teâlâ kuşları farklı farklı yaratıp güzel nağme ile bülbülü diğerlerinden üstün kıldığı gibi bâzı evliyâyı da beyan konusunda kemâl ile seçkin kılmıştır.⁶³

Bursevî'den öğrendiğimize göre şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin kendi ilâhîleri de olduğu halde o Hüdâyî'nin şiirlerini daha çok severdi. Kavvâlin yalnız Hüdâyî'nin, Zâkirzâde Abdullah Efendi'nin, Üftâde'nin ve Yunus Emre'nin şiirlerini okumasına izin verirdi. Bursevî'ye de kendi meclisinde kavvâl bir şey okuyacaksa Üftâde ve Hüdâyî'nin şiirlerini seçmesini tavsiye etmiştir. Bu tercihinin sebebinin ise şöyle açıklamıştır: Bu büyüklerin şiirleri sırf hakkânîdir ve kemal mertebesindedir. Başkalarının şiirlerinde ise çoğu zaman cemel ve celal karışmıştır. Özellikle Hüdâyî'nin ilâhîleri, urûc ve nüzûl bakımından atvâr-ı sülûke uygundur.⁶⁴

İsmâil Hakkı, Hüdâyî'nin üç yüze yakın ilâhîsi olduğunu, ilâhîlerinde hakikatlerin hepsine remz ettiğini ve bütün sırları topladığını belirtir. Öyle ki bu vâdîde manzum sözler bir araya getirmek hiçbir ârife takdir olunmamıştır. Bâzı kimselerin Hüdâyî'nin ilâhîleri hakkında: 'Onlar sâdece duâdan ibârettir. Yoksa onlarda hakîkî ma'rifetler, haller ve tecellîler yoktur.' şeklindeki iddîalarına şöyle cevap verir: Hak'dan bîhaber olan böyle mak_nda ne desin ki, yüksek seviyeden söylenmiş sözlere (kelimât-ı âliyye) bakar (inek) gibi bakar. Çünkü veciz (cevâmî') olan söz, her mertebeden insana hitap eder. Onda kâmil olan kimsenin de nâkıs olan kimsenin de hissesi vardır. Herkes onu kendi anlayış ve idrâkine göre anlar.⁶⁵

İsmâil Hakkı'nın Hüdâyî'nin bazı ilâhîlerini bestelediğini de burada zikretmek gerekir.⁶⁶

Sonuç

Özetle Hüdâyî, tasavvuf anlayışıyla, eserleriyle ve şiirleriyle İsmâil Hakkı Bursevî için her yönden model bir şahsiyet olmuştur. Çok yazan mutasavvıf bir müellif olarak İsmâil Hakkı başta Rûhu'l-Beyân adlı tefsîri olmak üzere eserleri vâsıtasıyla Hüdâyî'nin adının ve tarikatının yayılmasına hizmet etmiştir. Muhtelif Balkan şehirlerinde, Bursa'da, Şam'da ve Üsküdar'da onun tarikatını temsil etmiştir. Hüdâyî'nin kurduğu Celvetiyye tarikatının yayılmasında, tanınmasında, esaslarının, âdâb ve erkânının tespitinde önemli katkıları olmuştur.

DİPNOTLAR

- ¹ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, İstanbul 1291, s. 86
- ² bk. Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 82-108; Yılmaz, Azîz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı, İstanbul 1990, s. 125, 236-237, 239
- ³ Örnek olarak bk. Bursevî, Kitâbü Tamâmî'l-feyz fî bâbî'r-ricâl (Tamâmü'l-feyz-II), Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adlı Eseri-II, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezi tahkik kısmı, s. 21, 114, 120, 126, 130, 136, 153, 157, 158, 159, 167, 168, 179, 192, 206, 208; a.mlf., Ferahu'r-rûh, İstanbul 1294, c. I, s. 195, 317, 397; a.mlf., Rûhu'l-Mesnevî, İstanbul 1287, c. I, s. 492; a.mlf., Mecmûatü'l-Hutab ve'l-vâridât, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Ktp. (BEYBEK), Genel, nr. 85, vr. 98b; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 102
- ⁴ Bursevî, Tuhfe-i Recebiyye, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1374 vr. 21b-22a
- ⁵ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 204
- ⁶ Bursevî, Müteferrikât-ı Şeyh Hakkî, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1667, vr. 102a-b
- ⁷ Bursevî, Kitâbü Nakdi'l-hâl, İstanbul Üniversitesi Ktp., nr. TY 2153, vr. 67b
- ⁸ Bursevî, Kitâbü'l-Mir'ât li-hakâiki ba'dî'l-ehâdis ve'l-âyât, BEYBEK, Genel, nr. 40, vr. 92b
- ⁹ Bursevî, Mecmûa-i Hakkî, BEYBEK, Genel, nr. 41, vr. 68b
- ¹⁰ Bursevî, Kitâbü Müzîlî'l-ahzân, Âtîf Efendi Ktp., nr. 1506, vr. 27b
- ¹¹ . Geniş bilgi için bk. Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı, İstanbul 2001, s. 104-108, 194-202
- ¹² Örnek olarak bk. Bursevî, Mecmûa-i Hakkî, BEYBEK, Genel, nr. 41, vr. 61b, 70a; a.mlf., Kenzi Mahfi, İstanbul 1307, s. 50; a.mlf., Müteferrik t-ı Şeyh Hakkî, vr. 113b, 218a; a.mlf., Kitâbü Müzîlî'l-ahzân, vr. 2a; a.mlf., Tuhfe-i Atâiyye, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 1537, vr. 52a
- ¹³ Bursevî, Tuhfe-i Hasakiyye, Süleymâniye Ktp., Mihrişâh, nr. 164, vr. 226b
- ¹⁴ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 84; Külliye ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 246-270; M. Baha Tanman, "Azîz Mahmud Hüdâyî Külliyesi", DİA, IV, 340-343.
- ¹⁵ Bursevî, Müteferrik t-ı Şeyh Hakkî, vr. 208b; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 105
- ¹⁶ bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 264
- ¹⁷ Bursevî, Kitâb-ı Kebîr, BEYBEK, Genel, nr. 71, vr. 126a
- ¹⁸ bk. Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, s. 63, 78, 142; a.mlf., Kitâbü Müzîlî'l-ahzân, vr. 2b; a.mlf., Kitâbü'l-Hitâb, İstanbul 1256, s. 298; a.mlf., Kitâbü'n-Netîce, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul 1997, c. I, s. 79, c. II, s. 209; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 82
- ¹⁹ Bursevî, Ferahu'r-rûh, c. I, s. 436
- ²⁰ Bursevî, Kitâbü'l-Mir'ât li-hakâiki ba'dî'l-ehâdis ve'l-âyât, vr. 287b
- ²¹ Bursevî, Makâlât-ı İsmâil Hakkî, İstanbul 1288, s. 28
- ²² Bursevî, Kitâbü Nakdi'l-hâl, vr. 213b
- ²³ Bursevî, Tuhfe-i Atâiyye, vr. 23b
- ²⁴ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 86
- ²⁵ Bursevî, Mecmûatü'l-fevâid ve'l-vâridât, BEYBEK, Genel, nr. 87, vr. 139a
- ²⁶ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, 25; Kitâbü's-Silsile, s. 63, 87
- ²⁷ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 107
- ²⁸ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, s. 128
- ²⁹ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, 87; a.mlf., Kitâbü'n-Netîce, c. II, s. 204; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 87-88
- ³⁰ Celvetiyye tarîkatında kıyâfet konusu ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Ali Namlı, İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı, İstanbul 2001, s. 333-342
- ³¹ Bursevî, Tuhfe-i Recebiyye, vr. 79a; a.mlf., Tuhfe-i Hasakiyye, vr. 46a, 228a
- ³² Bursevî, Tuhfe-i Hasakiyye, vr. 226a
- ³³ Bursevî, Tuhfe-i Hasakiyye, vr. 226a

- ³⁴ Bursevî, Tuhfe-i Hasakiyye, vr. 229a
- ³⁵ Yılmaz, Hüdâyî, s. 125
- ³⁶ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 213
- ³⁷ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, vr. 82b
- ³⁸ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 19
- ³⁹ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 103
- ⁴⁰ Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, BEYBEK, Genel, nr. 86, vr. 114b
- ⁴¹ Bursevî, Kitâbü Tamâmî'l-feyz fî bâbî'r-ricâl (Tamâmü'l-feyz-I), Ramazan Muslu, İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adlı Eseri-I, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, yayımlanmamış yüksek lisans tezi tahkik kısmı, s. 128
- ⁴² Üftâde'nin ayrıca Dîvân'ı vardır. Bazı müellifler, Hüdâyî'nin Vâkıât adlı eserini de Üftâde'ye nisbet ederler (bk. Mustafa Kara, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler, Bursa 1993, c. II, s. 117-118; Mustafa Bahadroğlu, Celvetiyye'nin Piri Hazret-i Üftâde ve Dîvân'ı, Bursa 1995, s. 89, 92-98). Biz bu görüşe katılmıyoruz. Vâkıât'ın konusunu Üftâde'nin sözleri, görüş ve düşünceleri oluştursa da bu eserin Üftâde tarafından yazıldığı anlamına gelmez ve Hüdâyî tarafından kaleme alındığı gerçeğini değiştirmez.
- ⁴³ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 88
- ⁴⁴ Bursevî, Kitâbü'n-Necât, İstanbul 1290, s. 220
- ⁴⁵ Bursevî, Kitâbü'l-Hitâb, s. 298; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 85. Hüdâyî'nin eserleri için bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 103-120; Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", DİA, IV, s. 339-340
- ⁴⁶ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 204
- ⁴⁷ Yılmaz, Hüdâyî, s. 107; Namlı, Bursevî, s. 166
- ⁴⁸ bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 116; Namlı, Bursevî, s. 183
- ⁴⁹ Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri ve Rûhu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân", (Bursevî, Rûhu'l-Beyân -Kur'an Meâli ve Tefsiri- girişinde) İstanbul 2005, c. I, s. 53
- ⁵⁰ Örnek olarak bk. Bursevî, Rûhu'l-Beyân, İstanbul 1389, c. I, s. 370, 409
- ⁵¹ Hüdâyî, Nefâisü'l-mecâlis, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 172, mukaddime
- ⁵² Namlı, Bursevî, s. 217-218 (Vâridin çoğulu olan vâridât, kulun kasdı olmaksızın gaybtan (Hak'tan) kalbe gelen mânâlar demektir. bk. Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 510-511)
- ⁵³ bk. Bursevî, Vâridât-ı Hakkıyye, vr. 157a, 182b; a.mlf., Kitâbü'n-Netîce, c. II, s. 217; a.mlf., Kitâbü's-Silsile, s. 86
- ⁵⁴ bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 114-115
- ⁵⁵ Eser hakkında Ramazan Muslu ve Ali Namlı tarafından iki yüksek lisans tezi hazırlanmış ve tahkiki de yapılmıştır. (İsmâil Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-feyz Adlı Eseri-I ve II, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994).
- ⁵⁶ Bu notlar, eserin yaklaşık dörtte birini meydana getirir. bk. Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 110-217
- ⁵⁷ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 216
- ⁵⁸ Namlı, Bursevî, s. 169-170
- ⁵⁹ bk. Yılmaz, Hüdâyî, s. 110; Namlı, Bursevî, s. 166
- ⁶⁰ Yılmaz, Hüdâyî, s. 110
- ⁶¹ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-I, s. 128; a.mlf., Ferahu'r-rûh, c. II, s. 35
- ⁶² Namlı, Bursevî, s. 175
- ⁶³ Bursevî, Ferahu'r-rûh, c. I, s. 403
- ⁶⁴ Bursevî, Tamâmü'l-feyz-II, s. 46, 63
- ⁶⁵ Bursevî, Kitâbü's-Silsile, s. 85-86
- ⁶⁶ Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2307, c. III, s. 50; a.mlf., Kemâlnâme-i Hakkî, BEYBEK, Genel, nr. 129, s. 36